

РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ЩОДО ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА УСТАНОВКА»

Стаття присвячена аналізу різних підходів щодо визначення категорії соціальної установки, які склалися в ході історичного розвитку та осмислення цього явища.

Ключові слова: установка, соціальна установка, атитюд.

Статья посвящена анализу разных теоретических подходов относительно определения категории социальной установки, которые сложились на протяжении исторического развития и осмысления этого явления.

Ключевые слова: установка, социальная установка, аттитюд.

Останнім часом у вітчизняній психологічній науці все більшу увагу вчених привертає категорія установки, яка у певній мірі пояснює вибір мотиву, яким керується особа у своїй діяльності. У цілому, під установкою розуміється сформована на основі минулого досвіду схильність сприймати й оцінювати який-небудь об'єкт певним чином і готовність діяти у відношенні до нього й у відповідності до цієї оцінки [7, с. 318]. Також установка розуміється й як цілісний стан особистості, який виробляється на підставі досвіду готовності, стійкого реагування на передбачення певних об'єктів або ситуацій, прояв доцільності, вибіркової активності, спрямованої на задоволення потреби у ситуації, пов'язаній з нею [8, с. 140]. Отже, категорія установки характеризує такий психічний стан особистості, який визначає її готовність діяти у певній ситуації відповідним чином і відповідні особливості її поведінки.

У тій чи іншій мірі питанням визначення поняття і сутності соціальної установки приділяли увагу О. Асмолов, Г. Андреева, Є. Зарубаєва, Ш. Надірашвілі, Г. Олпорт, Д. Унадзе, Ш. Чхартишвілі та інші. У той же час, осмислення сутності соціальних установок без ґрунтовного дослідження генезису підходів до його визначення видається неможливим. У зв'язку з цим, метою цієї статті є розгляд різних підходів до визначення категорії соціальної установки, які склалися в ході історичного розвитку та осмислення цього явища.

Слід погодитися з думкою, що установки - доволі звичні і добре поширені психічні реакції людини. Схильність до їх формування – це невід'ємна частина людської природи. Найбільш значущі установки відіграють важливу роль у формуванні

уявлень людини про саму себе, про власне «Я», про самовизначення. Іншими словами, вони інформують оточуючих і саму людину про те, хто вона така. Установки, що визначають «Я» особистості, її уявлення про саму себе, здійснюють вплив на багато аспектів її поведінки [5, с. 213].

А. Є. Шерозія підкреслює зв'язок установки між свідомо-психічним і безсвідомим психічним, яку називає психічною реальністю, а також виділяє такі види установок: 1) соціальна – готовність до сприйняття і до дії у визначеному ключі; 2) моторна – готовність до дії; 3) сенсорна – готовність сприймати; 4) розумова – готовність до певних стереотипів мислення; 5) дифузна – установка, сформована суб'єктом при однократній зустрічі з об'єктом, явищем [16, с. 155]. З урахуванням цього, приділимо увагу категорії соціальних установок. Як зазначав Ш. А. Надірашвілі, відмінність між цими категоріями полягає у тому, що соціальна установка має відтінок «зацікавленості». Соціальна установка, як і установка будь-якого іншого виду, фіксується і таким чином створюється система фіксованих соціальних установок, які актуалізуються при відповідних умовах. Система соціальних установок називається системою атитюду й інтенсивно вивчається соціальною психологією. Соціальні атитюди, на відміну від теорії установки, розглядаються представниками різних психологічних теорій не як орієнтації, отримані в результаті первинних соціальних установок, а як складні психічні утворення, сформовані з інших свідомих психічних процесів. У дійсності ж, соціальні фіксовані установки чи соціальні атитюди формуються шляхом фіксації соціальних установок і потім вводяться в систему інших фіксованих

установок [6, с. 107]. Ш. А. Надірашвілі також підкреслює, що соціальні атитюди формуються як результат соціального життя, однак визначаються тією чи іншою установкою, що охоплює собою весь комплекс соціальних взаємовідносин і різні потреби індивіда [6, с. 103].

Стосовно формулювання поняття атитюду, слід погодитися з А. А. Дев'яткіним, що на сьогодні склалася така ситуація, коли майже кожен дослідник має своє визначення атитюду, однак до сих пір не існує загальноприйнятого. Скоріше за все, це слід визнати нормальним станом речей виходячи насамперед із складності самого феномену. Крім того, психологія скоріше за все ще не досягнула того рівня розвитку, коли категорії, поняття і терміни мають однозначне тлумачення [2, с. 17].

Вперше термін «установка» був вжитий Л. Ланге в 1888 році в якості психологічного стану схильності суб'єкта до певної активності в певній ситуації. Пізніше У. Томас і Ф. Знанецький визначили соціальну установку в якості стану свідомості індивіда щодо деякої цінності. Поведінка особистості в суспільстві оцінювалося ними з точки зору "соціальної ситуації", і включала в себе соціальні норми і цінності, соціальну установку індивіда, і визначення ним ситуації. Визначення ситуації індивідом, виходячи з власних установок або групових норм, дозволяє визначити його ступінь пристосованості до соціального оточення, конформності. На цій основі У. Томас і Ф. Знанецький виділили три типи особистості: міщанський (орієнтується на традиційні цінності), богемний (характеризується нестійкими і непов'язаними цінностями, високим ступенем пристосованості), і творчий (єдиний, який визначає розвиток суспільства і культури) [9, с. 351]. При цьому, слід погодитися з думкою Д. Н. Узнадзе, що сама теорія соціальної установки виникла як спроба зрозуміти активність психічного, проблеми його розвитку і взаємодії з оточуючим світом [12, с. 150].

Слід зазначити, що дослідження проблематики соціальних установок в історії психології прийнято умовно розділяти на три періоди.

Перший період, який тривав з 1918 року по 1940 рік, відзначається теоретичними дискусіями про зміст самого поняття, розвитком методики виміру установки. До

кінця цього періоду був встановлена один з важливих ознак соціальної установки - «інтенсивність позитивного чи негативного афекту щодо якого-небудь психологічного об'єкта». У 1931 р. Парк додав ще дві ознаки: латентність (тобто недоступність для прямого спостереження) і витікання з досвіду.

Другий етап (1940-1950 рр.) - період відносного спаду у дослідженнях соціальної установки, що пояснюється переключенням інтересу на динаміку групових процесів. Разом з тим саме в цей період (у 1947 р.) Смітом було запропоновано поділ установки на три компоненти: когнітивний, афективний і поведінковий, а також було встановлено, що ця структура володіє певною стійкістю.

Третій етап (середина 50-х - 60-і роки) - період розквіту вчення про установку. На цей час припадають дослідження процесу її зміни, виконані школою К. Ховленда і відомі як Єльські дослідження. У них вивчався в основному зв'язок між когнітивним і афективним компонентами установки. З 1957 р. з появою теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгер почалися дослідження зв'язків когнітивних компонентів різних установок. Була вдосконалена техніка шкалювання, почали застосовуватися психофізіологічні методи вимірювання установки. 70-ті роки - період явного застою [10, с. 365-366].

Розглянемо історію становлення поняття соціальної установки більш детально. Так, Ф. Олпорт характеризує атитюд як несвідому складову поведінки, яка направляє її, активізуючи при цьому одні реакції і гальмуючи інші на тлі загального зближення результатів і потреб, які регулюють як сприйняття, так і дію [19, с. 55].

Л. Дуб вважав, що атитюд - це імпліцитна реакція відносно соціального значення в індивідуальній сфері діяльності [21, с. 23]. Сміт, Брунер і Уайт вказували, що атитюд - це схильність до досвіду, яка мотивує індивід до визначених дій щодо об'єктів [25, с. 301]. Досить коротко, проте влучно характеризував соціальну установку І. Сарноф, який визначав її в якості схильності реагувати позитивно чи негативно на певний клас об'єктів [24, с. 260].

Схожу позицію висловлювали Ф. Зімбардо та М. Ляйппе. На їх думку, установка - це ціннісна диспозиція по відношенню до того чи іншого об'єкту. Це оцінка чогось чи когось за шкалою

«приємно-неприємно», «корисно-шкідливо» чи «добре-погано»: щось ми любимо, а щось терпіти не можемо, до чогось відчуваємо прив'язаність, а до чогось – антипатію. Те, як ми оцінюємо наші відносини з оточуючим світом, відображає нашу установку. Установка має диспозиційний характер в тому сенсі, що є набутою, засвоєною шляхом навчання тенденцією думати про якийсь предмет, людину чи проблему суто певним чином» [3, с. 45].

К. Ховланд, Х. Келлі, А. Мосер як представники біхевіоричного напрямку в психології розглядали установки як результат навчання за допомогою асоціації, підкріплення й наслідування [14, с. 98]. Установка ними розглядалася як імпліцитна, опосередкована реакція – гіпотетична конструкція або проміжна змінна між об'єктивним стимулом і зовнішньою реакцією [17, с. 88].

А. Аронсон, Е. Елліот, Д. Брем, вважають, що установка є оцінкою індивідом зусиль і результатів, які засновані на виважуванні всіх аргументів «за» і «проти». При цьому, установки розглядалися як один з елементів узгодженості психічної рівноваги людини [1, с. 10].

Т. Ньюкомб, Д. Брем і Л. Фестінгер відзначають, що між установками й поведінкою існує певний ступінь узгодженості. Вони вказують, що якщо установка стійка, є важливою для індивіда, як результат прямого досвіду, що має високу кореляцію між знаннями й почуттями, то на підставі неї досить упевнено можна пророкувати його поведінку» [11, с. 251]. У цілому когнітивісти вважають, що роль установки полягає в опосередкуванні інформації, яка надходить, в асиміляції, модифікації або блокуванні її. Тобто установки - це динамічні незалежні змінні, які мають іманентну здатність регулювати поведінку індивіда. При цьому, одинична установка позбавлена динамічного потенціалу. Він виникає тільки за наявності неузгодженості когнітивних компонентів двох установок.

Вже у 30-х роках ХХ століття Р. Лапьер поставив питання про те, як співвідноситься теоретичне осмислення атитюду з реальною дослідницькою практикою. З цього приводу досить ґрунтовну роботу провів Р. Лапьер, який у 1934 році провів експеримент, в якому встановив соціально-психологічний феномен

невідповідності між реальною поведінкою людини і висловленими нею установками, намірами і цінностями, які він визнає як властиві йому. Явище отримало назву парадокс Лапьера. Висловлені людиною установки, які вона заявляє, дотримується, не збігаються з її реальною поведінкою в ситуаціях, в яких ці установки повинні реалізуватися. Ці установки не дозволяють прогнозувати реальну поведінку цієї особи [4]. Результати цих досліджень були викладені в роботі Р. Лапьера «Атитюди проти дій». Висновки Р. Лапьера вказували на те, що всупереч загальноприйнятим дефініціям атитюд як готовність до дії не збігався з аналогічними за змістом реальними діями. З часу публікації цієї статті минуло майже півстоліття, і не дивно, що за цей період з'явився цілий ряд критичних зауважень на адресу методики і висновків автора. Деякі критики вважають, що його результати взагалі не відносяться до проблеми співвідношення між атитюдом і реальною поведінкою [20, с. 890].

При цьому, існують емпірично виведені чинники, які визначають високу узгодженість установки й поведінки. До них дослідники відносять: несуперечність установки, інформацію про об'єкт установки, відповідність когнітивного й афективного компонентів установки, особистий досвід, стабільність установки із часом, відповідність установки поведінці, виразність установки, відсутність суперечливого ситуаційного тиску [11, с. 256].

Поряд з цим, якщо визначати установку як закладену у психіці готовність до певної реакції на певні об'єкти і ситуації, то можна виділити такі види реакцій на установки: 1) психологічна – інтелектуальна й емоційна; 2) дієва - виражається в діях. Тут може проявлятися така установка поведінки людей, як «соціальне втягнення». Вона проявляється, наприклад, у вуличних безпорядках, заколотах, погромах, коли агресивні масові дії активізують індивідуальні установки (негативне ставлення до влади, міліції чи до ворожої групи), які у звичайних умовах проявляються лише у словесній формі – оцінках чи настроях [18, с. 12].

Досить цікаві міркування з цього приводу висловив Х. Корні, на думку якого, основною мотивацією вчинків людини є «корінна тривога» - це фіксована внутрішня властивість психічної діяльності. Виходячи з

цього, К. Хорні виділяє такі типи поведінки - потреба у коханні і прив'язаності; прагнення до влади, престижу і володарювання; відраза до суперництва; невротичне відчуття вини [15, с. 118].

Пізніше, у 1969 р., У. Макгайр констатував, що «зростаючий протягом останніх 15 років інтерес до атитюдів зробив їх до теперішнього часу найбільш популярною сферою соціально-психологічного дослідження [23, с. 138]. А у 1974 році відомий соціальний психолог Г. Келман заявив, що «атитюд живий, здоровий й ефективно використовуються в сфері регулювання діяльності» [22, с. 310].

Одним із перших у радянській психології соціальну установку визначив Д. М. Узнадзе в якості цілісного особистісного стану готовності, налаштування на поведінку в певній ситуації для задоволення певної потреби [12, с. 9].

У вітчизняній психології під соціальними установками розумівся певний

стан психіки, що виражає готовність до дії, організовану на основі попереднього досвіду і що здійснює направляючий і динамічний вплив на поведінку людини по відношенню до соціальних об'єктів. Такий підхід застосовується і сьогодні. При цьому, слід зазначити, що будь-яка установка пов'язана з інтересом чи потребою особистості. Установка тільки тоді набуває певної форми та конкретного вираження, коли усвідомлений об'єкт інтересу. При цьому, формування установки – це процес об'єктивний. На формування соціальної установки справляє соціальне оточення.

Таким чином, на сьогодні існує надзвичайно багато варіантів визначення категорії соціальної установки, і усі вони, в цілому, зводяться до розуміння останньої в якості сформованої під впливом відповідних чинників об'єктивного та суб'єктивного порядку готовності особистості діяти певним чином у конкретній ситуації з метою задоволення своїх потреб та інтересів.

Література

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. / Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. –СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 560 с.
2. Девяткин А.А. Явление социальной установки в психологии XX века: Монография / А. А. Девяткин / Калинингр. ун-т. - Калининград, 1999. – 309 с.
3. Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – СПб., 2000. – 448 с.
4. Копец Л. В. Классические эксперименты в психологии / Л. В. Копец — К., 2010 // http://psyfactor.org/lib/paradox_lapierre.htm
5. Лавренко О. В. Економічні настановлення як чинник становлення суб'єкта економічної соціалізації / О. В. Лавренко // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2011. – Т. 13. – Ч. 3. – С. 211-219.
6. Надирашвили Ш.А. Понятие установки в общей и социальной психологии / Ш. А. Надирашвили. Тбилиси, 1974.
7. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.
8. Психологія особистості: Словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
9. Современная западная социология: Словарь. - М., 1990. - 432 с.
10. Социальная психология. Хрестоматия. // Сост. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. - М.: Аспект Пресс, 2003. - 475 с.
11. Тейлор Ш. Социальная психология / Тейлор Ш., Пипло Л., Сирс Д. – [10-е изд.]. – СПб. : Питер, 2004. – 767 с.
12. Узнадзе Д.Н. Основы экспериментальной психологии / Д. Н. Узнадзе // Труды. – Т. II. – Тбилиси, 1960.
13. Узнадзе Д. Н. Теория установки / Д. Н. Узнадзе. – Москва-Воронеж, 1997. – 448 с.
14. Хегенхан Б. Теории научения / Б. Хегенхан, М. Олсон. – СПб. : Питер, 2004. – 474 с.
15. Хорни К. Невротическая личность нашего времени; Самоанализ / Общ. ред. Г.В. Бурменской. - М., 1993. - 480 с.
16. Шерозия А.Е. К проблеме сознания и бессознательного психического. Опыт исследования на основе данных психологии установки / А. Е. Шерозия. – Т.1. – Тбилиси, 1969. – 380 с.
17. Шихирев П. Н. Современная социальная психология США / П. Н.Шихирев. – М. : Наука, 1979. – 186 с.
18. Юридическая психология. Психологические установки. Режим доступа: <http://upsy.org.ua/01/24.php>

19. Allport F.H. Social Psychology / F. H. Allport. Boston, 1978.
20. Dillehay R. C. On the irrelevance of the classical negative evidence concerning the effect of attitudes on behavior / R. C. Dillehay. — American Psychologist, 1973, vol. 28, p. 887—891.
21. Doob L. The behavior of attitudes / L. Doob // Psychol. Review. 1947.
22. Kelman H. C. Attitudes are alive and well and gainfully employed in the sphere of action / H. C. Kelman. — American Psychologist, 1974, N 5 - p. 310.
23. McGuire W. J. The nature of attitudes and attitude change.— In: The handbook of social psychology / Ed. by G. Lindzey and E. Aronson. Sec. ed. Reading, Mass , 1969, vol 3, - p. 138.
24. Sarnoff I. Psychoanalytic theory and social attitudes / I. Sarnoff // Publ. Opin. Quart. 1960. N 24. - P.251-279.
25. Smith M. B. The personal setting of public opinions: a study of attitudes toward Russia / M. B. Smith // Public Opinions Quarterly. 1947. N 11. - P. 301

Shehovtsova E.V., a graduate student of the psychology department

THE GENESIS OF THE UNDERSTANDING OF THE CATEGORY “SOCIAL MINDSET”

The article is dedicated to the analysis of the different approaches for defining the category of the social mindset, which have been formed in the process of the historical conceptualization of this phenomenon. It is underlined that the category of the mindset characterizes such psychological state of the personality, which defines his or her readiness to act in the specific situation according to his or her perception and the specific features of his or her behavior.

It is highlighted that the research process of the social mindset topic is commonly divided into three periods. The first period, which lasted from 1918 to 1940, is remarkable by its theoretical discussions about the sense of the category “mindset” and the development of methods for measuring the level of mindset. The second period (1940-1950) is the period of the decline in the mindset research tempo. Such decline is determined by the switching to the group dynamics research process. The third period (the mid 50-s – 60-s) is the period of the fast development of the mindset studies.

The author analyses the approaches to the determination of the sense of the category “attitude” which are offered by the inland and foreign authors. The author underlines that the category “social mindset” was used to be understood by domestic authors as the specific state of psyche, which shows the readiness to act and was organized on the basis of the former experience and which performs the guiding and dynamic influence on the human’s behavior towards the social objects.

As the result it has been concluded that there are many variants of the definition for the category “social mindset” and all of them are resulted in the such which is formed under the influence of the factors of the objective and subjective form of readiness of the person to act in the specific situation for the purpose of the satisfaction of the personal needs and interests.

Keywords: mindset, social mindset, attitude.